

Ülevaade Eesti ja NSV Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimistest Tallinnas 2.–10. oktoober 1939

Vastastikuse abistamise pakti elluviimise küsimuste kaalumiseks ja N. Liidu sõjaväelise delegatsiooniga läbirääkimiste pidamiseks moodustati Vabariigi Valitsuse otsusega sõjaväelastest koosnev komisjon, toleaegete sõjavägede staabiülema kindr.leitn. Reek'i eesistumisel. Välisministeeriumi esindajana kuulus sellesse komisjoni saadik Varma. N. Liidu sõjav. delegatsiooni juhiks oli Leningradi sõjaväeringkonna ülem II. j. komandarm Meretskov ja mereasjanduse alal II j. flagman Isakov (Vorošilovi abi mereväe alal). Peale nende N. Liidu tankiväe ülem komkor Pavlov, lennuväe alal komkor Ptuhin, ratsaväe alal kombrig Kalmõkov, peale nende veel komdiv Tjurin ja Balti laevastiku juhataja. Eelviimane – Eestisse paigutatud N. Liidu sõjavägede ülem. Peale nende oli N. Liidu deleg. eriteadlastena kaasas veel terve staab spetsialiste-ohvitseri ja korpuse poliit. komissar Vašugin. N. Liidu delegatsioon Tallinnas viibides asus oma erirongis.

2. okt. kell 12 toimus eelseivate läbirääkimiste suhtes meie ja N. Liidu delegatsiooni juhtide vahel kontakti võtmine läbirääkimiste kohaks määratud ohvitseride Keskkogu ruumides, millest osa võtsid Eesti poolt kindr. Reek ja kol. Maasing, – N. Liidu poolt komandarm Meretskov ja korkomiss. Vašugin.

Kõnelus kindr. Reek'i ja armeekindr. Meretskovi vahel kestis võrdlemisi kaua, kus viimane üksikasjaliselt esitas N. Liidu kava abistamise pakti alusel Eestisse paigutatava sõjaväe liikide arvu ja nende dislokatsiooni kohta. Kui N. Liidu esindajad olid lahkunud, ütles kindr. Reek kohalviibivatele oma delegatsiooni liikmetele murelikus toonis, et N. Liidu nõudmised on kaugelt suuremad, kui seda ette näevad pakti eeskirjad ja meie seisame suurte raskuste ees. Üldkoosolek delegatsioonidele oli määratud sama päeva õhtuks.

Enne seda kell 10 oli Keskkogu saalis delegatsiooni liikmetele ühine eine, algul vähemalt sõnakehv. Meie inimeste seas valitses teatud määrani rusutud meeleolu. Lõpupoole saadi siiski juba parem kontakt ja vähemalt ametlik elevus.

Kindral Reek, informeerides N. Liidu nõudmistest sõjaväe paigutuse suhtes ülemjuhatajat, rõhutas vajadust, et üldkoosoleku avamisest võtaksid osa ka ülemjuhataja kindr. Laidoner, välisminister Selter ja prof. Uluots, kaks viimast kui pakti autorid.

Koosolek algas kell 20. Peale ametlike viisakuste vahetamist teatas kindr. Reek N. Liidu deleg. juhatajale, et ta on palunud koosoleku avamisele ka ülemjuhatajat kindral Laidoneri, välisministrit Selteri ja prof. Uluotsa, et nendel võimalus oleks vahenditult ära kuulata N. Liidu soovid, mis tema arvates ei mahu abiandm. pakti raamidesse, ning tarbekorral anda seletust pakti eeskirjade täpse mõtte kohta kui autoriteetsed isikud, kes pakti koostamisest isiklikult Moskvast osa võtnud. Ta palub armeekindr. Meretskovi kõiki koosolekul viibijaid lahkesti informeerida N. Liidu soovidest pakti elluviimise alal.

Komandarm Meretskov, asudes oma seisukohti selgitama, konstateerib, et N. Liidu ja Eesti Vabariigi valitsused, kirjutades oma esindajate kaudu alla vastastikuse abistamise paktile, mille elluviimine meile tehtud ülesandeks, peavad võimalikuks eventuaalset pealetungi hädaohtu, nii Balti mere poolt kui ka lõunast Läti territooriumi kaudu (§ 1), ning, et vältida ja ära hoida katseid tõmmata lepinguosalisi käimasolevasse sõtta, N. Liidul on mõlema maa huvides õigus selle sõja vältel pidada Eesti Vabariigi territooriumil teatud arvu sõjaväge. Samuti on kokku lepitud, et N. Liit saab rendi alusel baasid laevastiku jaoks saartel ja Paldiskis, ning N. Liidu sõjalaevad omavad ajutiselt õiguse sõita Tallinna sadamasse enda varustamiseks ja seisuks. Pakt näeb ette ka aerodroomid lennuväele.

Väeosade arv, mida N. Liit lepingu lisaprotokollis kohaselt on õigustatud ja kohustatud Eestisse paigutama, on minimaalne riigikaitse huvide seisukohalt vaadatuna, ning meie valitsused on õigustatud nõudma, et meie, sõjaväelased, väeliikide määramisel ja nende dislokeerimisel silmas peaksime normaalseid strateegilisi nõudeid. Sarnased juhised on

igatahes N. Liidu delegatsioonile antud marssal Vorošilovi poolt. Neid eeldusi silmas pidades on N. Liidu delegatsiooni poolt välja töötatud alamaljargnev dislokatsiooni kava.

a) üks diviis jalaväge (motoriseeritud) paigutatakse nõnda, et sellest üks kuni poolteist polku asuksid saartele, ülejäänud osa aga mandrile, sellest vähemalt üks bataljon saarte kohale mandri randa seljataguse side pidamiseks nendega, kes asuvad saartel.

b) neli lennuväe polku, neist kaks hävitaja-polku ranna lähedasse (üks Saaremaale), kuna pommitajad lennukid asuksid kahes eri kauguses rohkem sisemaal.

c) üks brigaad tankväge tuleks paigutada **Paide** ning

d) üks brigaad ratsaväge, ühes selle juurde kuuluva mehaniseeritud polguga, **Valka**.

Meie poolt toodi väitena vastu esiteks, et pakt ei määra kindlaks sõjaväe liike ega nende arvu minimumi, vaid maksimumi. Teiseks määrab aga küll pakt vaidlematult kindlaks kohad, kuhu Eestisse asuvad N. Liidu sõjaväe osad paigutada võib (§ 3). Nagu teada, ei kuulu nende hulka ei Paide ega Valga.

Mis puutub sõjaväe liikidesse, siis juhiti meie poolt tähelepanu sellele, et pole mingit vajadust Eestisse tuua nelja rügementi lennuväge, sest nende praegune asukoht, arvesse võttes moodsa lennuki suurt kiirust, on küllalt lähedal. Eriti pommilennukid võiksid vabalt väljaspool Eestit asuda. Kaks rügementi hävitajaid võiks siis saartele ära mahutada. Sama vähe läheb vaja tankide brigaadi, sest meie ei näe nende vastu vaenlast. Kui siin on tähendatud, et need on mõeldud dessandi vastu, siis esiteks on dessandi tegemise võimalused minimaalsed, et mitte neid täitsa eitada, nagu seda ka tõestab maailmasõja praktika. Pealegi on dessandi vastu palju efektiivsemaid relvi kui tank, näit. lennukid ja laevad. Ei saa ju dessanti ranna lähedussegi saata, nii et see jääks nägematuks. Minister Selter, puudutades ratsabrigaadi küsimust, rõhutas, et seda üldse Eestisse vaja ei ole, sest nii N. Liidu kui Eesti julgeolek seda ei nõua. Ei tule unustada, et meie sõjaväed pakti mõtte kohaselt töötavad hädaohu korral koos N. Liidu väeosadega. Meil on ratsavägi, ja väga tubli. Kui strateegilised eeldused tingivad selle suurendamist, siis võime seda teha. Pealegi ei ole mõeldav, et lõuna suunast meie piirile võiks läheneda hädaoht, sest nagu teada, käivad praegu N. Liidu ja Läti vahel läbirääkimised vastastikuse abistamise pakti üle ja tõenäoliselt see ka sõlmitakse. On ju loomulik, et lõunast eventuaalselt lähenev hädaoht likvideeritakse enne Eestit, resp. meie kaudu N. Liidu territooriumile lähenemist.

N. Liidu delegatsiooni esimees motiveerib nüüd pommilennukite Eestisse paigutamise vajadust sarnasel arvul sellega, et Eesti rand, peale Tallinna reidi, on täitsa kindlustamata. Ei ole mõeldav, et N. Liidu valitsus lubaks asuda baaside väljaehitamisele saartele ja Paldiskis ilma julgeolekut loomata, sest vaenlane võiks seda tööd mitte ainult häirida, vaid ka sootu hävitada. Selle julgeoleku saavutamiseks on vajalik, vähemalt sarnasel määral kiirelt tegutseda võivat relva, mis oleks suuteline tagasi lööma paarist lahinglaevast, ristlejaist ja nende juurde kuuluvatest vähematest laevadest koosneva laevastiku brigaadi. Sarnaseks relvaks võib antud olukorras olla vaid pommilennuk. See peab asuma niivõrd baasidele lähedal, kui seda efektiivseks kasutamiseks ette näeb sõjatehnika.

Meie väitele, et nüüd, kus N. Liidu–Saksa vahel sõlmitud ulatuslik koostöö leping, ei ole meie arvates Balti merel sõjalaevastikku, kellest üldse mõelda võiks mingit vaenulikku aktsiooni Eesti resp. N. Liidu vastu, seega langeksid üksi juba selle tõsiasja tõttu ära need motiivid, mida N. Liidu poolt on toodud pommitajate lennukite paigutamist Eesti territooriumile.

Armeekindr. Meretskov. Vaevalt kuulub meie kompetentsi siin arutada küsimust, kes võiks see mõeldav vaenlane olla. Pakti sõlmides on meie valitsused sarnase hädaohu võimalust eeldanud. Meie ülesanne on siin abinõusid kaaluda, kuidas pakti mõtet ellu viia, s. o. kuidas kindlustada meie mõlema riigi julgeolekut.

Korp. kindral Pavlov toonitas, et tanke peame meie oma jalgväe kaitseks Eestisse paigutama, et viimased ei tunneks end paljakättega ega mahajäetuna. Ega praegusel ajal ole mõeldav ükski

sõjaline operatsioon ainult „vintovkaga”.

Minister Selter tähendas selle peale, et pakti järgi on Eesti õigustatud N. Liidult saama sõjavarustust soodsatel tingimustel (§ 2). Andke meile tanke ja meie organiseerime vajaliku kaitse tankide abil ise.

N. Liidu esindajad. Tankistide väljaõpetamiseks kulub ka kõige ideaalsematel eeldustel vähemalt üks aasta. Nii kaua ei ole võimalik oodata. Paide juurde on nende poolt peatuma jäädud sellepärast, et seal kui tsentraal positsioonist on võimalik lööki anda nii Riia lahe kui Eesti lääneranna suunas.

Nii prof. Uluots kui välisminister Selter toovad üksikasjalikke seletusi pakti ja konfidentsiaalse lisaprotokolliga kohta, näidates, et komandarm Meretskovi poolt esitatud dislokatsiooni kava on vastuolus vastastikuse abistamise pakti eeskirjadega. Kui toimida selle kava kohaselt, tähendaks see Eesti okupeerimist N. Liidu sõjavägede poolt. Ometigi aga rõhutasid nii härra Stalin kui härra Molotov, et abistamise pakt ei riiva vähemalgi määral Eesti suveräänseid õigusi ega takista riigi valitsemise korda. See põhimõte on *expressis verbis** väljendatud ka pakti art. V-das. Kui paigutatakse tankide brigaad Eesti südamaale ja ratsabrigaad Valka, siis põhjustaks see meie rahva õigustatud rahulolematust ja tekitaks umbusaldust ka pakti kui sarnase vastu üldse. Selle eest tuleb hoiduda meie ühistes huvides, sest pakt on mõeldud poliitiliste vahekordade süvendamiseks Eesti rahva ja N. Liidu rahvaste vahel, mitte aga nende vahekordade kahjustamiseks.

Komandarm Meretkov väidab omalt poolt veel kord, et pakti ülesanne on nii Eesti kui N. Liidu julgeoleku kindlustamine. Selleks on ette nähtud minimaalne arv sõjaväge praeguse sõja kesteks Eestisse paigutamiseks. Vähendada seda arvu meie ei või, sest siis ei pakuks see reaalselt kaitset, samuti ei saa meie seda ükskõik kuidas ja kuhu paigutada, vaid ikkagi strateegilistele nõuetele vastavalt. Vastasel korral ei oleks sellest sõjaväest reaalselt kaitset, ega oleks see arusaadav ka sõjaväele endale. Meie oleme vastutavad sõjaväelased oma valitsuse ees. Meile on ülesandeks tehtud vägesid nii paigutada, et sellest riigi julgeolekule oleks kasu. Meie ei saa esitada oma valitsusele heakskiitmiseks mõnda absurdset dislokatsiooni kava. Kui ülemaltoodud mõtteid veel oli poolt ja vastu täpsustatud, pööras armeekindral Meretkov välisministri poole öeldes, et tema ei arva, nagu oleks nende poolt toodud dislokeerimise kava põhjendamatu, ja palub, et kindral Laidoner kui suure eruditsiooniga ja kogunud sõjaväe juht avaldaks selle kohta oma kompetentset arvamist, siis ehk oleks meil kergem oma ülesannete üksikasjus edasi jõuda.

Kindr. Laidoner oma sõnavõtu algul kohe tähendab, et strateegiliselt on esitatud dislokatsiooni kava täitsa õige ja tema sõjamehena, neil eeldustel, mis toodud N. Liidu delegatsiooni juhi poolt, ei tahaks seda muuta. Küll aga peab ta veenvaks härra välisministri ja teiste poolt avaldatud kaalutlusi nende eelduste olemasolu küsitavuses. Seega oleks tema arvates mõeldav, et nii suurt sõjaväe arvu ja sarnases liigituses, kui see meile esitatud, ei oleks üldse vajalik Eestisse paigutada. Kuid ma kordan, et N. Liidu delegatsiooni juhi poolt toodud eeldustel on strateegiline dislokatsiooni kava sõjatehnika nõuete seisukohalt õige. See oleks küsimuse üks külg. Kuid küsimust vaadeldes pakti eeskirjade seisukohalt peab ütlema, et seal on vägede paigutamise rajoonid kindlaks määratud ja sõjaväelastel tuleks dislokeerimise kava käsitlemisel seda asjaolu arvestada nii koha kui äramahutamise mõttes.

Kui küsimusi veel üldmõttevahetuse korras oli valgustatud ja sõelutud, otsustati järgmisel üldkoosolekul ära kuulata ka N. Liidu laevastiku esindaja soovid, kes esimeseks koosoleku päevaks veel kohale ei olnud saanud. Koosolek lõppes öösel kella ühe paiku.

3. okt. kell 15 toimus teine üldkoosolek. Sellest võtsid osa ka N. Liidu mereväe delegaadid II j. flagman Isakoviga eesotsas ja meie laevastiku juhataja kapt. major Sandbank.

Kindral Reek'i ettepanekul kuulati kõigepealt ära N. Liidu soovid merebaaside alal. Flagman Isakov esitas järgmised soovid.

a) Esimese klassi merebaas Paldiski.

b) Vähemalt kolm merebaasi saartele. Kohad täpsustatakse hiljem, kui on tehtud vastavad eeltööd.

c) Ajutiselt merebaas Tallinna ja Rohukülla.

d) Nende baaside kaitseks on vajalikud kõik need väeliigid, mis juba N. Liidu delegatsiooni poolt on esitatud, välja arvatud vast ratsabrigaad, millist küsimust ka merebaaside kaitse suhtes eriti oluliseks ei pea.

Meie poolt konstateeritakse, et ka seekordki ei piirdu N. Liidu pretensioonid paktis fikseeritud kohtadega, sest **Rohuküla** küsimust ei ole senini üles tõstetud ei Moskvas ega Tallinnas.

Flagm. Isakov rõhutas, et Rohuküla ajutine kasutamine on möödapääsematu, kui tahetakse Muhu väina suudmeid allveepaatidega valvata nii lõuna kui põhja poolt. Ei ole teist kohta nende statsioneerimiseks ja varustuse pealevõtmiseks. Rohukülagi on vaid ajutine hädaabinõu senini, kui ei ole jõutud ehitada paremat. Mis puutub Tallinna sadama ajutisse kasutamisse, siis teatas flagm. Isakov, et nemad ei taha häirida meie kaubasadamat, vaid peavad soovitamaks ajutise merebaasina Uut sadamat. Kuigi seal asuvad ka Eesti sõjalaevad ja varustusladud, on ehk siiski võimalik, et osa nn. Uuest sadamast N. Liidu kasutada võimalik anda.

Meie mereväelaste poolt avaldati mõtet, et see vast laseb end korraldada. Mis aga raskusi teeb, on Rohuküla küsimus.

Üksikasjalisemalt puudutas seda küsimust Veeteede Talituse **direktor Avik** otstarbekohasuse seisukohalt. Ta märkis, et kui N. Liidu delegatsiooni poolt on rõhutatud jäävaba sadama vajadust, muuseas ka veeluspaatide statsioneerimiseks, nii kaua kui ei ole välja ehitatud merebaasid saartel ja Paldiski, siis Rohuküla sarnasena on just niisama vähe sobiv kui Kroonlinn, sest Muhu väin jääb ühel ajal Kroonlinnaga. Samuti ei tuleks jätta tähele panemata, et sadam praeguses seisukorras tehniliselt ei kujunda ka ajutistki baasi. Praegu on oktoobri algus. Novembri teisel poolel võib sadamasse pääs mõeldavate jääolude tõttu juba küsitavaks saada. Neil kaalutlusil on täitsa selge, et praeguse navigatsiooni perioodil Rohuküla sadam ka väiksemategi laevade tegeliku baasina kasutamiseks ei kõlba.

Flagm. Isakov vastab sellele, et kahjuks on see peajoontes nõnda, kuid parema puudumisel nendel ei ole muud valikut. Praegune moment tingib veeluspaatide patrull-teenistust saarte rajoonis, ning esialgu vähemalt nemad paluvad võimaldada Rohuküla kasutamist nii hästi-halvasti, kui see osutub võimalikuks.

Edasi asuti lennuväe mahutamise ja aerodroomide küsimuse juurde. Meie poolt rõhutati uuesti, tsiteerides pakti teksti, et aerodroomid tuleb ehitada saartele ja Paldiski. N. Liidu esindajate poolt väideti vastu, et see strateegiliselt juba oleks täiesti vale, kuid ka puhttehniliselt on see absoluutselt võimatu. Nagu teada, vajab üks lennurügement vähemalt viis aerodroomi, et võimalikud oleksid õppused rahu seisukorras ja manööverdamise võimalus vaenlase pealetungi puhul. Kui meie nüüd katsuksime, kõrvale jättes strateegilisi nõudmisi, kõik neli lennurügementi, millist arvu riigikaitsehuvid piirata ei luba, paigutada saartele, siis peaksid need aerodroomidel sedavõrd hunnikus koos olema, et tiibade vahele ruumi ei jääks, kuhu vaenlase pommid kukkuda mahuksid. Ei või sarnase tiheduse juures üldse juttugi olla korralikkudest õhku tõusmise võimalustest vaenlase ataaagi puhul. Lennukid oleksid relvana teguvõimetud ja just nagu selleks välja pandud, et vastasel neid kerge oleks korruga ära hävitada. Sellepärast tuleb vähemalt pommitajad lennukid paigutada mandrile. Pealegi ei piira seda võimalust pakti tekst, sest nende arvates määrab see küll baaside asukohad, mitte aga aerodroomide asukohad.

Meie poolt vaieldakse sarnase interpretatsiooni vastu.

Et küsimuses edasi ei jõuta, otsustatakse seekordne koosolek lõpetada. Kindr. Reek teatab, et ta informeerib Vabariigi Valitsust neist uutest asjaoludest, mis on esile kerkinud (Rohuküla sadama küsimus, pakti interpreteerimise küsimus aerodroomide suhtes).

Saadik Varma informeeris Välisminister Selter'it läbirääkimise käigu üle, kes rõhutas, et sarnane pakti interpreteerimine on täitsa omavoliline, otsustati meie saadik Reile ülesandeks teha juhtida väliskom. Molotovi tähelepanu liialdatud pretensioonidele, millega esineb N. Liidu sõjaväelaste delegatsioon, ning täitsa omavolilisele pakti interpreteerimisele.

4. okt. Hommikul saatis välisminister saadikule järgmise sisuga telegrammi:

Meile esitatud pakti kavas oli selgesõnaliselt öeldud, et aerodroomid tulevad saartele.

Läbirääkimistel ei avaldatud kordagi mõtet paigutada aerodroomi mujale kui saartele, välja arvatud loomulikult Paldiski, mis pakti teksti järgi võrdsustati saartega. Aerodroomide paigutamise võimalus igale poole mujale tähendaks piiramatut sõjalist okupatsiooniõigust, missugust võimalust nii Stalin kui Molotov korduvalt eitasid. See ignoreeriks ka meie sõjaväe koostööd Vene liitlasena ja oleks seega täiesti vastuolus pakti vaimuga.

Pakti art. 3 grammatiline kui ka loogiline tõlgitus ei jäta kahtlust, et kohanimetused käivad ka aerodroomide kohta, sest vastasel korral oleks lause tulnud teisiti redigeerida. Kui aerodroomide suhtes kohanimetus ära jäetaks, muutuks lause mõttetuks, sest SSSR-il oli õigus omada aerodroomi ka ilma Eesti kindlustamiseta ja enne pakti sõlmimist. Oletada, et baaside asukohad on täpselt määratud, aerodroomide kohad aga piiramatud, tähendaks pakti üksikute eeskirjade tasakaalutut tõlgitsemist.

Lõpuks ühtegi kohustust ega eriõigust ei tõlgitseta laiendavalt, nii on ka õiguse üldtunnustatud põhimõte.

Samal päeval kell 21.15 sai Välisministeerium oma telegrammile vastuseks järgmise telefonogrammi:

Kell 19 mind siin võttis vastu härra Molotov, kellele lugesin ette tänase telegrammi alusel koostatud noodi, täiendades seda suuliste kaalutlustega. Härra Molotov ei nõustunud sellega, et meie tõlgendus oleks õige, kuid teatas, et arvestades minu poolt esile toodud kaalutlustega, tema, pärast nõupidamist härra Staliniga, andnud sõjaväe- ja mereväekomisjonide esimeestele järgmise telegrammi:

„Paneme ette loobuda Nõukogude väeosade ja meie aerodroomide paigutamisest Valka ja Eesti sisemaa rajoonidesse. Soovitame, et Teie piirduksite kaldaäärsete rajoonidega, saartega ja Paldiski rajooniga.”

Härra Molotov lisas juurde, et veidi enne minu vastuvõtmist ta on lasknud kontrollida ja on saanud kinnituse, et see telegramm on komisjonide esimeeste poolt kätte saadud.

4. okt. Vabariigi Valitsus, kaalunud N. Liidu sõjaväelise delegatsiooni nõudmisi abiandmise pakti elluviimise alal, asus seisukohale, et tuleb dislokatsiooni küsimust siiski katsuda mahutada paktis fikseeritud raamidesse.

Järjekordsel koosolekul (4. okt. kell 12) otsustati meie Valitsuse seisukohad Nõukogude delegaatidele teatavaks teha kirjaliku deklaratsiooniga (koostatud Sõjav. Staabi poolt).

Koosolekut avades kindr. Reek ütles, et minu abi kolonel Maasing on N. Liidu delegatsiooni soovid dislokatsiooni küsimuses Vabariigi Valitsusele refereerinud, ning Valitsus on selle peale andnud delegatsioonile juhtnöörid, milliste alusel see resümeeris oma seisukohad kirjalikult. Palun kolonel Maasingut koosolijatele need ette lugeda. Alamal meie teadaande tekst.**

„Eesti delegatsioon konstateerib, et Konfidentsiaalse protokoll art. 1. kohaselt tuleb NSV Liidu relvajõud koondada saartele Saaremaa (Ösel) ja Hiiumaa (Dago) ja Paldiski linna. Samal ajal kõik sõjalised hoiatus- ja tõkestusabinõud (Protokoll art. 1) Eesti territooriumi ülejäänud osades kuulub Pakti põhjal mitte Nõukogude, vaid järelikult Eesti sõjaväele, kes määrab kindlaks oma dislokatsiooni vastavalt nii maa enda kui ka baaside kaitsmise vajadusele. Kuna Nõukogude delegaatide ettepanekud Nõukogude vägede paigutamiseks lähevad kaugemale paktis ettenähtust, siis Eesti pool kandis sellest valitsusele ette ja sai järgneva instruksiooni: Pakt rajaneb vastastikuse abistamise printsiibile, mis praeguse sõja ajal Euroopas seisneb selles, et NSV Liidul on õigus selle sõja ajal pidada lennuväljades ja

baasideks eraldatud maa-aladel (Pakti art. 3) üksikute garnisonidena maa- ja õhujõude üldarvuga kuni kakskümmend viis tuhat meest.

NSV Liidu väed võivad otsekohe asuda konfid. protokollis art. 1 (ja Pakti art. 3) ettenähtud maa-aladele, kusjuures Saaremaal ja Hiiumaal maa-alade eraldamiseni baaside tarbeks – kuid mitte kauem kui kaks aastat – võivad paikneda kogu Saaremaal ja Hiiumaal.

Vägede transportimiseks Saaremaale ja Hiiumaale ning Paldiskisse annab Eesti valitsus omalt poolt vajalikud rongid ja laevad.

Ka palub Eesti valitsus esitada vaatlusandmed kavandatavate baaside kohta Saaremaal ja Hiiumaal ning Paldiskis, et nende alusel alustada võimalikult ruttu vajalikke ettevalmistusi lennuväljade rajamiseks.

Nõukogude pooltel ei ole õigusi ega kohustusi ülejäänud Eesti territooriumi kaitsmiseks, kuna see lasub täielikult Eesti sõjaväel. Vastastikuse koostöö eesmärgil teeb Eesti delegatsioon omalt poolt, kui see peaks osutama vajalikuks, ettepaneku dislotseerida Eesti sõjavägi selliselt, et paigutada Valka üks Eesti ratsaväebrigaad motoriseeritud väeosadega, kuna teine ratsaväebrigaad asuks põhja poole, näiteks Türi.”

Juba enne deklaratsiooni ettelugemist Nõukogude esindajad avaldasid teatud närvilikkust. Eriti ei näinud neile meeldivat, et meie delegatsiooni juhataja (kindr. Reek) isiklikult küsimust valitsusele ei olnud esitanud (üldse jäi mulje, et nendel ei olnud eriti sõbralikke tundeid kol. M[aasingu] isiku suhtes).

Peale mõningate mõttevahetuste nii deklaratsiooni sisu kui dislok. küsimuse kohta üldiselt komandarm Meretskov teatas, et küsimus on võtnud sarnase pöörde, kus üldse küsitavaks saab, kas neil on mõtet veel Tallinnas istuda. Ta peab oma marssalit tekkinud olukorrast informeerima ja juhiseid küsima, mida temal edasi tuleks teha. Koosoleku kestel Vene delegatsiooni liikmete poolt kalduti isegi teravustesse ja kaudsetesse ähvardustesse.

Korkomissar Vašugin, tsiteerides tõlkeid „Päevalehe” ühest artiklist, tõi esile süüdistusi, et Eesti Valitsus annab kodanikele ebamääras ja isegi ebaõiget informatsiooni pakti sisu kohta, nagu seda võib järeldada ofitsioosi „Päevalehe” kirjutusest. Saadik Varma, selle süüdistuse kohta sõna võttes tähendas, et esiteks ei ole „Päevaleht” mingi ofitsioos Vabariigi Valitsusele, ning seal toodud mõtted ei ole ametlikult poolt inspireeritud, nagu siin koosolijatele tahetakse seda paista lasta. Teiseks, olles lojaalne oma peale võetud kohustustele, ei pea Vabariigi Valitsus võimalikuks informeerida oma avalikkust nendest dispositsioonidest, mis fikseeritud abistamispakti konfidentsiaalses protokollis. Vaevalt võiks oletada, et N. Liidu valitsuski teisiti küsimusse suhtub. Sellega langes see küsimus päevakorrast ära. Koosolek lõppes süngelt ja konkreetsete tulemusteta. Otsustati läbirääkimisi jätkata samal päeval kell 16. Kohe peale koosolekut informeeris Välisministeeriumi esindaja Varma välisministrit Selterit koosolekul kujunenud seisukorrast ja meeleoludest.

Võtnud kontakti ülemjuhataja ja kindr. Reek’iga, välisminister nõustus pealelõunat koosolekut juhatama.

Teine koosolek 4. okt. kell 16.10 toimus välisministri eesistumisel. Enne päevakorras seisvate küsimuste juurde asumist esitas kindr. Reek koosolijatele kindr. Traksmäe ja kindr. Sootsi, esimest kui delegatsiooni liiget ja teist kui koopteeritud eksperti sõjaasjanduse alal. Kolonel Maasing siitpeale koosolekutest osa ei võtnud.

Esimese punktina käsitatakse dislokeerimise küsimust. Sõna võtab kohe algul komandarm Meretskov ja teatab, et arvesse võttes Eesti delegatsiooni seisukohti, nemad loobuvad Paide ja Valga nõudmisest sõjavägede paigutamiseks. Nende palve aga on, et Eesti Valitsus võimaldaks sõjavägede paigutamise sarnaselt, et see annaks rohkem-vähem sõjaväele normaalsed elamistingimused ning vastaks sõjatektika nõuetele.

Minister Selter konstateerib heameelega, et N. Liidu delegatsioon on loobunud Paide ja Valga nõudmisest.

Peale selle annab välisminister Selter seletusi pakti ja protokollis üksikute punktide kohta,

näidates, et ka aerodroomid olid mõeldud baaside rajooni, mitte aga sisemaale, nagu N. Liidu delegatsioon näib arvamiselt olevat.

Mis puutub Rohuküla küsimusse, siis ei olnud Moskvas sellest üldse juttu. Peab võimalikuks, et selle küsimuse juurde võiks tagasi tulla, kui N. Liidu delegatsioon omalt poolt arvestab võimalikkude vastunõudmistega meie poolt. Esiolgu aga tuleks arutada Paldiski rajooni ja saarte küsimust. Teatab, et seni kui ei ole saartel kindlaks määratud baaside kohti ega ole ehitatud garnisonidele vajalikke kasarmuid, oleme nõus Hiiu- ja Saaremaal terves saarte ulatuses sõjaväele elamise võimalusi pakkuma. See peaks hõlbustama suurema arvu vägede paigutamist just saartele.

Komkor Pavlov, arutades vägede paigutamise võimalusi Paldiski, rõhutab, et kui siin mõeldakse ainult Paldiski linna, siis ei ole üldse mõeldav, et nimetamisväär arvul sinna sõjaväge ära mahutada võimalik oleks.

Meie poolt vastatakse, et Paldiski ei ole mõeldav merebaasina ainult Paldiski linna näol, vaid teatud piiratud rajoon, mis võimaldab merebaasi väljaehitamist. Seda rajooni sõjavägede ajutiseks paigutamiseks võiks suurendada.

Nõukogude delegatsioon poolt märgitakse, et oleks vast otstarbekohasem, selle asemel, et suurt sõjaväge kuhjata Paldiski rajooni – paigutada teatud hulk vägesid Haapsallu.

Komkor Pavlov projekteeris mõeldava dislokatsiooni kava, kuid selle üksikasjalisemale kaalumisele otsustati asuda siis, kui meie poolt on välja töötatud vastuettepanek.

Järgmise küsimusena kaaluti aerodroomide küsimust. N. Liidu delegatsiooni poolt tuuakse ette tehnilisi andmeid aerodroomide suuruse ja arvu kohta, märkides, et normaalsetel tingimustel iga lennuväe rügement vajab vähemalt viis aerodroomi. Ruumi vähesuse tõttu aga võiks vast nii korraldada, et kogu rügement paigutatakse ühele aerodroomile ja sellele lisaks ehitatakse nn. rassadotšnõje ploštšatki, kuhu siis lennukid häire puhul laiali lendavad, et juba sealt vaenlase vastu tegevusse asuda. Hävitajate rügementide paigutamise küsimusest saab kergemini üle, kuid pommitajate rügementid tuleb paratamatult mandrile paigutada. Oleks mõeldav, et üks neist seisaks Paldiskis, teise aga peaks paigutama kuhugile Virtsu poole. Täpseid rajooni ei saa enne kindlaks määrata, kuni on saadud andmed aerodroomideks sobivate kohtade suhtes. Rõhutatakse nende poolt, et aerodroomide küsimus on väga kiire, sellepärast oleks nende soov ja palve, et Eesti Valitsus võimalikult kiiresti dislokatsiooniga seoses olevad lahtised küsimused läbi kaaluks.

Välisminister Selter rõhutab, et meie valitsuse soov on näha rohkem N. Liidu vägesid seal, kus meie vägesid minimaalselt, s. o. saartel. N. Liidu delegatsiooni poolt siin tehtud mõtteavaldusist aga võib järeldada, et nende poolt tahetakse suurem osa sõjaväge koondada Paldiskisse ja selle ümbrusse, kus neid vaevalt nii palju vaja. Samuti võib valitsuses tõusta küsimus, milleks nii suurel arvul sisse tuua tanke. Otstarvet on seletatud, kuid vaevalt veenvalt motiveeritud. Võiksid väga hästi ka Pihkvas seista.

Siin puudutatud küsimusi kaalutakse meie poolt ja homme loodame omalt poolt teha konkreetsed ettepanekud.

Kindr. Reek lubab järgmisel koosolekul esitada üksikasjaliselt koostatud dislokatsiooni kava. Kolmanda konkreetse küsimusena arutati sõjavägede sissetoomise tehnilist korda.

Selles küsimuses arvati meie poolt, et praktilistel kaalutlustel oleks vast kõige otstarbekohasem, kui vägede sissetoomine toimiks kas raudteed või mereteed kasutades. Igal juhul peame leidma sarnase mooduse, et see ei halvaks meie liiklemist, mis oleks väga kahjulik meie rahvamajandusele. Samuti ei peaks see häirima elanikkonda.

N. Liidu delegaate poolt peeti kõige otstarbekohasemaks sissetoomine maanteed mööda, kasutades raudtee transporti ainult teatud juhtudel, kus see tehniliselt vajalik. Sõjaväeosad on kõik motoriseeritud ja nende kohapeale jõudmiseks kulub maksimum kolm päeva, raudteed kasutades aga vältaks transporteerimine vähemalt 2–3 nädalat. Pealegi on ju harilik kord sarnane, et 200–300 kilom. marsruut teostatakse ikka omal jõul.

Mis puutub meretranspordi võimalustesse, siis peaks see juba puht tehnilistel kaalutlustel ära langema. Transporteeritavad väed asuvad osalt Kingiseppas, osalt Pihkvas. Need peaks siis kõik esiteks koondatama Leningradi sadamasse, et laevadele asetada. Teiseks peaks laevad vastavalt ümber korraldama, ja kolmandaks – nendel on vaid suure tonnaažiga laevad, mis ei mahuks Paldiski sadamasse. Pealegi oleks sarnane transporteerimise viis seotud suure riisikoga.

Välisminister Selter. Valitsus ei ole selle küsimuse kohta veel kindlat seisukohta võtnud. Palub, et mõlemad delegatsioonid homseks esitavad konkreetsed kavad, siis on kergem küsimust otsustada.

Puudutades veel kord Rohuküla sadama küsimust (kapt. m. Sandbank'i algatusel), välisminister Selter kordas, et valitsusel oleks kindlasti kergem selleks parlamendi nõusolekut saada, kui vastutasuks öeldakse ära Tallinna sadama ajutise kasutamise õigusest.

Flagm. Isakov palub sarnaselt seda küsimust mitte üles seada, sest Rohuküla ei asendaks ühelgi juhul Tallinna sadama kasutamise õigust.

Kindr. Reek küsib, et kas juriidiliselt on võimalik rekvisitsioone ja võõrandamisi nii kiiresti läbi viia, kui seda peab soovitavaks N. Liidu delegatsioon.

Välisminister Selter vastab, et ka selles küsimuses tuleb meil homseks selgust nõutada. Järgmine koosolek määrati 5. okt. kell 16.

5. oktoobril arutatakse eelmise õhtu koosolekul puudutatud küsimuste konkretiseerimist. Koosolekut juhatas välisminister Selter. Ta pani ette seekordse koosoleku päevakorda võtta järgmised küsimused:

- a) Ettekanded dislokatsiooni küsimuses.
- b) Ettekanded Rohuküla sadama küsimuses.
- c) Ettekanded sõjaväe korterite ja maapartsellide küsimuses.
- d) Ettekanded vägede transpordi mooduse üle.

1. Välisminister Selter teatab, et Vabariigi Valitsus on nõus esinema Parlamendis ettepanekuga võimaldada sõjavägede ajutist paigutamist Haapsalu rajooni eeldusel, et sõjaväelised delegatsioonid kokku lepivad dislokatsiooni küsimuses. Selle peale kindr. Reek tegi Eesti delegatsiooni nimel ettepaneku dislokeerida Eestisse paigutatavaid N. Liidu sõjaväe üksuseid järgmiselt:

- a) Paldiski rajooni – üks pataljon jalaväge, üks bat. tanke, üks divisjon kahurväge, üks rügement hävitajaid lennuk., üks rügement pommitajaid lenn.
- b) Saartele kaks rügementi jalgväge, üks rügement kahurväge, üks rügement hävitajaid lenn.
- c) Haapsalu rajooni – kaks pataljoni jalgväge, kaks divisjoni kahurväge, kaks batajoni tanke, üks rügement pommitajaid lenn. ning väekoostiste keskvalitsus (korp. staab). Peale selle kindr. Reek esitab kaardi, kuhu meie poolt on märgitud vastavad rajoonid mandril, kuna baaside kohta saartel veel otsitakse.

Komandarm Meretskoy teatab, et temal ei ole vastuvaielusi kaardil näidatud rajoonide suhtes, mis ette nähtud sõjav. dislokatsiooniks. Tema aga ei pea lubatavaks nii taktikalistel kui administratiivsetel kaalutlustel lõhkuda tankide brigaadi organisatsioonilist terviklust.

Insisteerib, et seda terviklust tuleb dislokeerimisel säilitada. Mis puutub aga ratsabrigaadi küsimusse, siis ta loeb seda ikka veel lahtiseks (puudus meie poolt esitatud dislok. kavas).

Komkor Pavlov teeb ettepaneku tingimata säilitada tankide brigaadi organisatsioonilise tervikuna. Ratsabrigaadi suhtes ta teeb ettepaneku Eestisse paigutada mitte brigaadi, vaid ainult selle koosseisu kuuluv mehaniseeritud rügement, millist siis võiks kasutada koostöös meie ratsaväega. Paigutada võiks seda meh. rügem. Haapsalu rajooni.

Minister Selter konstateerib, et küsimused tankide brigaadi ja mehaniseeritud rügemendi asjus jäävad lahtiseks, kuna teistes küsimustes selle päevakorra punkti alal on jõutud kokkuleppele.

2. Teise päevakorra punkti juures konstateeritakse, et Haapsalu rajooni juurdetõmbamisega on Rohuküla sadama ajutise tarvitamise küsimus jaatavalt otsustatud.

3. Kolmanda päevakorra punkti läbiarutamise peale konstateeritakse, et sõjaväelaste majutamine ja maapartsellide eraldamine teostatakse eesti asjaomaste võimude poolt võimalikult lühikese aja jooksul, kusjuures silmas peetakse tegelikku vajadust. Selle läbiviimisel võetakse õiguslikeks aluseks Eestis kehtivad seadused. Tasu majutamise ja maatükkide võõrandamise puhul nende omanikele õiendatakse Eesti asjaomaste võimude poolt kehtivate seaduste alusel. N. Liidu sõjaväe võimud nendesse tehingutesse end ei sega. Kõik majanduslikud küsimused õiendatakse kahe valitsuse vahel.

Selle päevakorra punkti arutamisel rõhutati N. Liidu delegatsiooni poolt, et aerodroomide küsimus on väga kiire, neid tuleks ajaviitmata ehitama hakata.

4. Neljanda päevakorra punkti kohta sõnavõtude peale konstateeritakse, et N. Liidu sõjaväe sissetoomisel tarvitatakse segasüsteemi, s. o. maanteid ja raudteid mööda. Korra pidamine ja liikumise reguleerimine teostatakse Eesti võimude poolt. Kaitse mere poolt jääb N. Liidu korraldada. Sõjavägede saartele paigutamiseks annab Eesti võimaluste piirides oma vähemaid laevu.

Järgmine koosolek pidi toimuma 6. okt. päeval.

5. okt. õhtul andis N. Liidu sõjaväeline delegatsioon saatkonna hoones õhtusöögi abistamise pakti elluviimise nõupidamisest osavõtjatele. Õhtusöögil viibisid ühes eesti delegatsiooniga kindr. Laidoner ja välisminister Selter. N. Liidu esindajatena võtsid peale delegatsiooni õhtusöögist osa veel saatkonna liikmed *charge d'affaires*'iga eesotsas. Õhtusöök möödus elavalt ja sõbralikus õhkkonnas. Esimesena kõneles flagman Isakov, üteldes kokkuvõtlikult järgmist: „Lugupeetud Eesti Vabariigi esindajad, seltsimehed N. Liidu esindajad. Eesti–N. Liidu vaheline vastastikuse abistamise pakt avab uue lehekülje Eesti rahva ja N. Liidu rahvaste ajaloos. Selle eest võlgname tänu N. Liidu ja Eesti targale valitsusele. Pakt on sõbralike riikide poliitilise, majanduslike ja kultuurilise arengu aluseks. Samal ajal pakt kindlustab Eesti Vabariigi edasise kestvuse ja annab N. Liidule väljapääsu lahtisele merele. Pakt tõendab kogu maailmale, kuidas kaks riiki võivad keerulisemaid küsimusi otsustada rahulikult teel, olles eeskujuks kõigile riikidele. Ma tõstan oma klaasi meie valitsuse ja Eesti Vabariigi Presidendi Pätsi terviseks.”

Kindral Laidoner oma vastukõnes rõhutas, et sõlmides selle pakti, Eesti on sammunud õiget teed. Muuseas ütles ta kokkuvõetult äratooduna nõnda: „Meie oleme realistid ja teame, et võimatu on N. Liidul olla Soome lahe sopikeses. N. Liidul peab olema väljapääs Balti merre. See küsimus tuleb lahendada, ja mida rutem, seda parem. Meie, sõjaväeline komisjon, lahendame suurt, ma ütleksin, ajaloolist ülesannet. Väidetakse, nagu ei võiks suur- ja väikeriik sõbrustada, kuid meile näitab ajalugu, et selline sõprus siiski teostub. Mul on palve: aidake meid abistamispakti ellu viia nii, et selle pakti vastu oleks meie rahva kõigi kihtide usaldus ja seega omaks pakt ühtlasi tõelise ajaloolise tähtsuse. Ajalugu teab, et sarnaseid suuri küsimusi lahendatakse vaielustes aastatega, aastakümnetega, aastasadadega, kuid meie otsustasime olulises osas kõik küsimused juba kolme päeva jooksul. Ma tahaksin öelda, et Kremlis mõistetakse seda ajaloolist tööd ja tulla vastu. Eriti aitas meid N. Liidu rahvaste juht Stalin. Tõstan klaasi Stalini terviseks.”

Kindral Laidoneri järele võttis sõna komandarm Meretskovi, kes ütles: „Meie valitsused, sõlmides vastastikku abistamise pakti, lõid parimad majanduslikud ja poliitilised vahekorrad Eesti rahva ja N. Liidu rahvaste vahel. N. Liit, rohkem kui keegi teine, austab väikeriikide suveräniteeti. Selles esineb Stalini eriline tarkus ja teene. Nüüd on järg meie, sõjameeste, käes. Meie peame meeles pidama, et Eesti ja N. Liidu armeedel on ülesanded rahu alalhoidmiseks. Meie ülesannete õige mõistmine on edu pandiks. Mina healmeelil meenutan abi, mida meie tööle osutas välisminister härra Selter. Tõstan klaasi Eesti sõjaväe, sõjaväe staabi ja vägede ülemjuhataja terviseks.”

Välisminister Selter omas kõnes ütleb: „Vene laevastiku Balti mere väljapääsu küsimusel on ajalooline vanadus. Seda küsimust on vaheldumisi otsustatud mitmeti. Peeti verevalamisrohkeid sõdasid. Rahvad, kes tahtsid vene rahvast merest eemale hoida, said sellepärast kannatada. Eesti Vabariik ja N. Vene sõlmisid 1920. a. esimesena rahulepingu. Neid vahekordi arendati edasi. Eraldi pean ära märkima meie kohtamisi Moskvas, mis lõppesid sõbralikuimate vahekordadega. See on Stalini, Molotovi, Mikojani ja meie President Pätsi teene. Teie, sõjaväelise komisjoni liikmed, sõitsite siia ja otsustate ühisel jõul suurt asja. Ma näen, et meie sõjaväelased leidsid teiega ühise keele. Mind kui diplomaati teie enam ei vaja. Meie, Eesti valitsus, kindlustame pakti õiglast elluviimist kindralist kuni lihtsa kirjutajani. Nõukogude armee, lennuvägi, laevastik on võimsad ja see armee on meie liitlane. Tõstan klaasi Nõukogude armee terviseks.”

7. oktoobril üldkoosolekut ei olnud, sest nii maa- kui lennuväelased, meredelegatsiooni liikmed, olid väljasõidus, et kohtade peal olukorraga tutvuda. Küll aga andis kindr. Laidoner samal õhtul N. Liidu delegatsiooni auks õhtusöögi keskkogu ruumes. Koos istuti häätujuliselt, sest põhimõttelise iseloomuga küsimustes oli jõutud juba lahendusele lähedale.

Komandarm Meretskov ja flagm. Isakov olid saanud korralduse Moskva sõita. Teatades sellest sõidust piduperemehele, kindr. Laidonerile, nad olla avaldanud murelikkust, et läbirääkimised on veninud pikemale, kui see Moskvas oli ette nähtud ja praegugi ei ole need jõudnud lõpuni. Kindral Laidoner öelnud siis neid rahustades – öelge Moskvas, et sisuliselt on juba kokkulepe saavutatud.

Enne keskööd lahkusid kõik N. Liidu külalised. Omavahel mõtteid vahetades märkisid meie sõjaväelased, et kuigi anname ajutiselt nende kasutada Haapsalu rajooni ühes linnaga, istuvad nad ikkagi veel sedavõrd tihedalt koos, et neid veel rohkem kokku suruda oleks ebatark.

Tuleb nendele ka aerodroomide jaoks vastavad kohad välja mõõta, sest ega rabasse aerodroomi ka ehitada saa. Iga aerodroom nõuab enda alla ruutkilomeetri tasast, kuivapinnalist maad, ja seda ei ole sugugi nii lihtne rannaäärest leida. Peame nähtavasti sellega ikkagi leppima, et paar aerodroomi sisemaa poole peame lubama.

Meie mereväelased pidasid N. Liidu meremeeste nõudmisi tehnilisest seisukohast vaadatuna väga korrektiks ja isegi tagasihoidlikuks.

Järgmine, tegelikult viimane töökoosolek delegatsioonidele toimus **9. oktoobril** Välisminister Selteri eesistumisel.

N. Liidu delegatsiooni poolt esitati vastuettepanek nendele meie seisukohtadele, mis peajoontes vormuleerimist leidsid 5. oktoobri koosolekul. Muuseas tõid nad ette ka kohtade peal tutvumisel kogutud andmed aerodroomide suhtes, ning neil andmetel nad väidavad, et on paratamatult vajalik lennuväe ja lennuväe seljataguste baaside paigutamiseks maapartsellid **Kuusiku ja Kehtna** mõisatest, sest maapind seal võimaldab kiiret aerodroomide väljaehitamist.

Eriti põhimõttelisi vaielusi sel koosolekul ei olnud ja N. Liidu delegatsiooni poolt tehtud vastuettepanek võeti lõpuprotokollis alusena vastu mõningate vähemate muudatustega, mis kandsid rohkem tehnilist iseloomu.

10. oktoobri õhtul kirjutati alla abistamise pakti elluviimise protokoll. [---]

ERA, f. 957, n. 17, s. 9, l. 110–129.

**Selgesõnaliselt, rõhutatult.*

*** Järgneva teadaande tekst on tõlgitud vene keelest.*